

Εισαγωγή

Τα Δεκεμβριανά στοιχειώνουν τη σύγχρονη ελληνική ιστορία και την ιστοριογραφία της δεκαετίας του 1940. Παρά την έκρηξη του ερευνητικού ενδιαφέροντος για την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο, ιδιαίτερα μετά το 2000, και τον εντυπωσιακό όγκο της ιστοριογραφικής παραγωγής, τα Δεκεμβριανά δεν προσέλκυσαν εγκαίρως την προσοχή των ιστορικών. «Μαύρη τρύπα», όπως παρατηρούσε ο Άγγελος Ελεφάντης μέσα από τις στήλες του *Πολίτη*, ο «Δεκέμβρης έμεινε απέξω από τις καθιερωμένες περιοδολογήσεις» που τον αντιμετώπιζαν «σαν μια ουρά της Αντίστασης» ή «σαν πρελούδιο του εμφυλίου».¹ Έτσι, ενώ αδιαμφισβήτητα τα Δεκεμβριανά συνιστούν καμπή στις εξελίξεις μεταξύ της Κατοχής και του Εμφυλίου, μέχρι πρόσφατα ελάχιστες μελέτες είχαν εκδοθεί.²

Στην πραγματικότητα μόλις το 2014, στην επέτειο των εβδομήντα χρόνων, εκδόθηκαν μια σειρά από μελέτες και διοργανώθηκαν συνέδρια για τα Δεκεμβριανά.³ Εβδομήντα χρόνια μετά, ακόμα αναζητούν μια θέση στην αφήγηση

1. Άγγελος Ελεφάντης, «Μας πήραν την Αθήνα... Από την ιδεολογία του κονσερβοκουτιού στην ιδεολογία του προδομένου ελληνισμού», *Ο Πολίτης*, 128 (Φεβρουάριος 1995), στο Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας μερικά σημεία της ιστορίας, 1940-1950*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2002, σ. 47.

2. Για πάρα πολλά χρόνια η μοναδική μελέτη για τα Δεκεμβριανά ήταν του John O. Iatrides, *Revolt in Athens. Greek Communist "Second Round", 1944-1945*, Πρίνστον: Princeton University Press, 1972. Η μελέτη επανεκδόθηκε πρόσφατα στα ελληνικά ως *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944: Ο κομμουνιστικός «δεύτερος γύρος»*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 2013.

Το μοναδικό συνέδριο που είχε γίνει για τα Δεκεμβριανά ήταν το συμπόσιο 13-14 Μαΐου 1995 με τίτλο «Ο Δεκέμβρης του 1944 στο πλαίσιο των μεταπολεμικών εξελίξεων», με την ευκαιρία των 50 χρόνων από τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Τα πρακτικά του συνεδρίου εκδόθηκαν στον τόμο Γρηγόρης Φαράκος (επιμ.), *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα και προσεγγίσεις*, Αθήνα: Φυλίστωρ, 1996. Για τη στρογγυλή επέτειο των Δεκεμβριανών εκδόθηκε επίσης η σχολιασμένη έκδοση διπλωματικών εγγράφων από τον δημοσιογράφο Βάσο Μαθιόπουλο, *Ο Δεκέμβριος του 1944*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 1994.

3. Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014· Ανάνη Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον*

της ελληνικής ιστορίας του 20ού αιώνα, σε σχέση με όσα είχαν προηγηθεί στην Κατοχή και όσα ακολούθησαν αργότερα στον Εμφύλιο. Εβδομήντα χρόνια μετά εξακολουθούν να παράγονται αντιθετικές ιστορικές αφηγήσεις για το τι συνέβη τότε στην πρωτεύουσα. Ήταν άλλη μια απόπειρα του Κομμουνιστικού Κόμματος να καταλάβει βίαια την εξουσία; Ήταν, δηλαδή, ο κομμουνιστικός δεύτερος «γύρος», συνέχεια των εμφύλιων συγκρούσεων της Κατοχής και προ-άγγελος του τρίτου «γύρου» που ακολούθησε το 1946-1949; Ή μήπως ήταν η αντίσταση του ελληνικού λαού στα σχέδια Βρετανών και κυβέρνησης να περιθωριοποιηθεί βίαια η Αριστερά, μια απόπειρα περιθωριοποίησης που συνεχίστηκε μετά τα Δεκεμβριανά με την εκστρατεία της Λευκής Τρομοκρατίας και τελικά οδήγησε στον εμφύλιο πόλεμο; Και βέβαια υπάρχουν και άλλα ερωτήματα. Σε ποιο βαθμό αυτές οι αφηγήσεις για τα Δεκεμβριανά διαμορφώθηκαν από τη συζήτηση που κυριάρχησε στη δημόσια σφαίρα μετά το τέλος των συγκρούσεων; Σε ποιο βαθμό οι αφηγήσεις για τα Δεκεμβριανά καθορίστηκαν από την έκρηξη του εμφύλιου πολέμου και την έκβασή του τον Αύγουστο του 1949; Ως ιστορικοί γνωρίζουμε πολύ καλά ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και αφηγούμαστε το παρελθόν δεν σχετίζεται μόνο με το τι έγινε τότε, αλλά και με το τι μεσολάβησε έκτοτε· προσεγγίζουμε το παρελθόν από τη ματιά του εκάστοτε παρόντος και έχοντας την «εκ των υστέρων» γνώση της έκβασης των εξελίξεων, την οποία, βέβαια, δεν είχαν οι πρωταγωνιστές του παρελθόντος. Εάν αυτά ισχύουν για την ιστορία γενικά, τότε ισχύουν πολύ περισσότερο για τα Δεκεμβριανά, γιατί αφορούν ένα παρελθόν που εξαρχής βρέθηκε στο σταυροδρόμι μεταξύ ιστορίας και πολιτικής, μεταξύ ιστοριογραφίας και δημόσιας ιστορίας, μεταξύ μνήμης και ιστορίας.

Από αυτή τη σκοπιά, δεν μπορεί κανείς να μην εντυπωσιαστεί από τη συνεκτικότητα και τη διάρκεια της αφήγησης που προσέγγισε τα Δεκεμβριανά ως το

αθηναϊκό Τύπο, Αθήνα: Ασίνη, 2014· Θανάσης Δ. Σφήκας, *Με τον Μέτερνιχ ή με τον Πάλμερστον; Οι Βρετανοί και ο Δεκέμβριος του 1944*, Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2015· Δημήτρης Μαριόλης, *Η αδύνατη ταξική ανακωχή. Η πολιτική του ΕΑΜ στα υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, Αθήνα: ΚΨΜ, 2015· Τάσος Κωστόπουλος, *Κόκκινος Δεκέμβρης. Το ζήτημα της επαναστατικής βίας*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2016. Εκδόθηκαν επίσης από το Τμήμα Ιστορίας του ΚΚΕ ο συλλογικός τόμος *Δεκέμβρης του '44. Κρίσιμη ταξική σύγκρουση*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2014 και από τον Πέτρο Μακρή-Στάικο, *Ο Δεκέμβρης του 1944. Τέσσερα άγνωστα κείμενα*, Αθήνα: Ίκαρος, 2014. Τα συνέδρια που διοργανώθηκαν με αφορμή τα εβδομήντα χρόνια από τον Δεκέμβριο του 1944 ήταν του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, «Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά: μία τομή στη νεώτερη πολιτική ιστορία της Ελλάδας», Αθήνα, 19-23 Νοεμβρίου 2014· του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, «Δρόμοι του Δεκεμβρίου: από τον Λίβανο στην Αθήνα, 1944», Θεσσαλονίκη, 4-6 Δεκεμβρίου 2014· των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας και του Φόρουμ Κοινωνικής Ιστορίας, «Δεκεμβριανά 1944. Το παρελθόν και οι χρήσεις του», Αθήνα, 12-13 Δεκεμβρίου 2014.

δεύτερο «γύρο». Μια από τις πρώτες διατυπώσεις του σχήματος των τριών γύρων θα τη συναντήσουμε στο βιβλίο του Κρις Γούντχαουζ, *Το μήλο της έριδος*, που κυκλοφόρησε το 1948.⁴ Δεν χρησιμοποιείται ο όρος «γύρος» αλλά «πράξη» και ο Γούντχαουζ παρουσιάζει τις εξελίξεις της δεκαετίας του 1940 (ή για την ακρίβεια μέχρι το 1947, όταν ολοκληρώθηκε η συγγραφή του βιβλίου) σε τρεις «πράξεις», που σηματοδοτούνται από την απόπειρα του ΚΚΕ να αποκτήσει την «απόλυτη κυριαρχία», όπως γράφει, με τη δύναμη των όπλων.⁵ Το ίδιο σχήμα θα το συναντήσουμε 25 χρόνια αργότερα, στο βιβλίο του Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, *«Φωτιά και τσεκούρι!»*, που πρωτοεκδόθηκε στα γαλλικά το 1973.⁶ Ο Αβέρωφ χωρίζει και αυτός τις εξελίξεις της δεκαετίας του 1940 σε τρεις «πράξεις». Το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου του αφορά τον εμφύλιο πόλεμο, ωστόσο αρκετές σελίδες είναι αφιερωμένες στη «δεύτερη πράξη», δηλαδή στον «κόκκινο Δεκέμβρη», που επρόκειτο περί «ενός αιματηρού εγχειρήματος, διά του οποίου μια μικρή μειοψηφία ήθελε να καταργήσει τη Δημοκρατία και να επιβάλει στη μεγάλη πλειοψηφία το δικό της απολυταρχικό καθεστώς».⁷ Ο Αβέρωφ παίρνει αποστάσεις από την σκληροπυρηνική άποψη ότι ο μοναδικός σκοπός της ίδρυσης του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήταν η κατάληψη της εξουσίας από το ΚΚΕ και αναγνωρίζει τη συμβολή του στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, αλλά θεωρεί ότι το κίνητρο του ΚΚΕ δεν ήταν ο πατριωτισμός του αλλά η πεποίθησή του ότι η ελληνική Αντίσταση θα βοηθούσε τη Σοβιετική Ένωση. Επιπλέον, ενώ υποστηρίζει ότι τα Δεκεμβριανά ήταν μια απόπειρα του ΚΚΕ να καταλάβει βίαια την εξουσία, για να μπορέσει να εξηγήσει τις συμβιβαστικές κινήσεις της Αριστεράς πριν από την απελευθέρωση, υιοθετεί μια πιο επαμφοτερίζουσα άποψη. «Το ΚΚΕ», γράφει, «ακολουθούσε δύο αντίθετες γραμμές και δεν απεφάσισε να ακολουθήσει τη μία ή την άλλη: κυμαινόταν συνεχώς μεταξύ του αγώνος και του συμβιβασμού, μεταξύ της γραμμής της δυνάμεως και της γραμμής της πολιτικής».⁸ Τέλος, το σχήμα των τριών «γύρων» θα το συναντήσουμε ξανά πολύ πιο πρόσφατα, στο βιβλίο *Εμφύλια πάθη* των Στάθη Καλύβα και Νίκου Μαραντζίδη, οι οποίοι υποστηρίζουν την ύπαρξη ενός μακρού εμφυλίου πολέμου από το 1943 έως το 1949, ο οποίος προκλήθηκε από τη βούληση του ΚΚΕ να καταλάβει με κάθε τρόπο την εξουσία. Η σύγκρουση των Δεκεμβριανών, υποστηρίζουν οι δύο πολιτικοί επιστήμονες, ήταν αποτέλεσμα

4. Christopher M. Woodhouse, *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Εξάντας, 1976.

5. Στο ίδιο, σ. 274.

6. Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσα, *«Φωτιά και τσεκούρι!» Ελλάς, 1946-49 και τα προηγηθέντα*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1974. Το βιβλίο έκτοτε επανεκδόθηκε πολλές φορές και εδώ χρησιμοποιείται η έκδοση του 2010.

7. Στο ίδιο, σ. 136.

8. Στο ίδιο, σ. 147.

«της λενινιστικής στρατηγικής κατάκτησης της εξουσίας: νόμιμα αν αυτό ήταν δυνατό, αλλά με τη βοήθεια και της βίας όπου χρειαζόταν».⁹ Στην πραγματικότητα όμως, διατείνονται οι συγγραφείς, ο σεβασμός της νομιμότητας ποτέ δεν βρέθηκε στον πυρήνα της στρατηγικής του ΚΚΕ, αλλά –αντίθετα– είχε επικρατήσει η ιδέα της βίαιης κατάληψης της εξουσίας, καθώς αυτό επέτασσε ο ιδεολογικός χαρακτήρας του ως επαναστατικού, μαρξιστικού-λενινιστικού κόμματος.¹⁰

Η αντίπαλη αφήγηση ποτέ δεν υπήρξε τόσο συνεκτική, και γι' αυτό θα ήταν πιο σωστό να μιλάμε για αντίπαλες αφηγήσεις.¹¹ Το μοναδικό σημείο σύγκλισης τους αφορά τον καθοριστικό ρόλο της Μ. Βρετανίας στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Τόσο οι πρωταγωνιστές των εξελίξεων από το χώρο της Αριστεράς εκείνη την εποχή όσο και, μεταγενέστερα, οι ιστορικοί θεώρησαν καταλυτική τη βρετανική στρατιωτική επέμβαση στα Δεκεμβριανά. Πολλοί Έλληνες και ξένοι ιστορικοί, ακολουθώντας την τάση της διεθνούς ιστοριογραφίας στις δεκαετίες του 1970 και 1980 να αναθεωρήσει την ψυχροπολεμική μελέτη της ιστορίας και υπό την επίδραση των θεωριών περί εξάρτησης, στράφηκε στη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής τόσο της Μ. Βρετανίας στην Κατοχή και τα Δεκεμβριανά όσο και των Ηνωμένων Πολιτειών στη συνέχεια για τον εμφύλιο πόλεμο. Μια σειρά από μελέτες από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στη συνέχεια στη δεκαετία του 1980 ανέδειξαν την ενεργό και διαρκή παρέμβαση της Μ. Βρετανίας στο ελληνικό ζήτημα για τη διασφάλιση των γεωστρατηγικών συμφερόντων της ως ιμπεριαλιστικής δύναμης στην ανατολική Μεσόγειο. Η ποδηγέτηση της εξόριστης κυβέρνησης, η ανάμιξη στα εσωτερικά του κινήματος της Αντίστασης, η υποστήριξη προς τον βασιλιά Γεώργιο, προοιείαζαν για την αποφασιστική αντιμετώπιση από μέρους της Μ. Βρετανίας της πρόκλησης που συνιστούσε το ΕΑΜ. Επιπλέον, υποστήριξαν ότι οι Βρετανοί, όντας βέβαιοι για την επικείμενη κομμουνιστική επανάσταση μετά την Απελευθέρωση, εξώθησαν μια ούτως ή άλλως τεταμένη κατάσταση στα άκρα, ακολουθώντας μια αδιάλλακτη πολιτική έναντι του ΕΑΜ. Τέλος, ο καθοριστικός ρόλος της βρετανικής στρατιωτικής επέμβασης στην έκβαση της μάχης της Αθήνας δεν επιδέχεται καμιά αμφισβήτηση.¹² Όπως χαρακτηριστικά

9. Στάθης Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2015, σ. 233.

10. Στο ίδιο, σ. 235.

11. Ιωάννα Παπαθανασίου, «“Διαμάντι της Αντίστασης” ή “πεπονόφλουδα της αγγλικής πολιτικής”; Τα ερμηνευτικά σχήματα της Αριστεράς για τον Δεκέμβρη του 1944», στο Στρατής Μπουρνάζος (επιμ.), *Δεκέμβρης 1944. Μύθοι και πραγματικότητες*, Αθήνα: Η Αυγή, 2013, σ. 54-62.

12. Οι βρετανικές παρεμβάσεις στα ελληνικά πολιτικά πράγματα στη διάρκεια της Κατοχής, η επέμβαση στα Δεκεμβριανά αλλά και ο μετέπειτα ρόλος της Μ. Βρετανίας έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής μελέτης. Βλέπε, για παράδειγμα, George Martin Alexander,

γράφει ο Μαρκ Μαζάουερ, η «αδιάλλακτη στάση» της Βρετανίας οδήγησε σε μια αιματηρή σύγκρουση και «το τραγικό θέαμα –που δεν είχε αντίστοιχό του σε εκείνο τον πόλεμο– όπου οι στρατιώτες των Συμμάχων πολεμούσαν εναντίον των δυνάμεων της Αντίστασης».¹³

Από την άλλη, παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν την πολιτική του ΚΚΕ. Γενικεύοντας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι αντίπαλες προς το σχήμα των «τριών γύρων» αφηγήσεις εγγράφονται σε μια «ιστοριογραφία της ήττας». Τι εννοούμε; Πρώτον, ότι οι αφηγήσεις και τα ερμηνευτικά σχήματα που κατατέθηκαν από στελέχη της Αριστεράς διαμορφώθηκαν κάτω από το βάρος μιας διπλής αποτυχίας και μετά από δύο ιστορικές ήττες: στα Δεκεμβριανά το 1944 και στον Γράμμο-Βίτσι το 1949. Η συνθήκη της ήττας οδήγησε για ένα μεγάλο διάστημα τη συζήτηση στους κόλπους της Αριστεράς στην αναζήτηση των αιτιών της και στην επίριψη ευθυνών στην ηγεσία, μια συζήτηση που ήταν αξεδιάλυτα συνδεδεμένη με τις εσωκομματικές εξελίξεις στο Κομμουνιστικό Κόμμα, ιδιαίτερα με την καθαίρεση του Ν. Ζαχαριάδη το 1956 και τη διάσπαση του Κομμουνιστικού Κόμματος το 1968. Έτσι, αναφορικά με τα Δεκεμβριανά, οι απόψεις των στελεχών, όπως κατατέθηκαν σε μεταγενέστερες μαρτυρίες, διαφέρουν. Ο Δημήτρης Παρτσαλίδης υποστήριξε ότι η πολιτική που ακολούθησε το ΚΚΕ όλη την περίοδο ήταν σε γενικές γραμμές ορθή και χωρίς ταλαντεύσεις.¹⁴ Ο Θανάσης Χατζής θεώρησε ότι υπήρξε αλλαγή πολιτικής της ηγεσίας του ΚΚΕ στην κρίση των Δεκεμβριανών (από τη συμβιβαστική γραμμή των υποχωρήσεων στην ένοπλη σύγκρουση), χωρίς όμως να επιδιώκει πραγματικά τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας αλλά να προκαλέσει την πολιτική παρέμβαση των Βρετανών.¹⁵ Ο Πέτρος Ρούσος άσκησε κριτική στην ηγεσία για τις αυταπάτες που έτρεφε σχετικά με την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και την έλλειψη προετοιμασίας για την ένοπλη σύγκρουση.¹⁶ Επικριτικός προς την ηγεσία ήταν και ο Γιάννης

Prelude to Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-47, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1983· Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1984· Βασίλης Κόντης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1986· Θανάσης Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της «μη-επέμβασης»*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997· Heinz Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1997.

13. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994, σ. 396, 401.

14. Μήτσος Παρτσαλίδης, *Διπλή αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1978, σ. 125, 147.

15. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, 1941-1945*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1979, τόμ. Γ', σ. 292-294.

16. Πέτρος Ρούσος, *Η μεγάλη πενταετία*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1986, τόμ. Β', σ. 400-403.

Ιωαννίδης, διότι, ενώ διέβλεπε τη σύγκρουση με τις κυβερνητικές δυνάμεις και τους Βρετανούς, δεν μπόρεσε να προετοιμαστεί κατάλληλα ώστε να έχει νικηφόρα έκβαση – και κυρίως δεν έδειξε την απαραίτητη πολιτική ευελιξία για να την αποφύγει.¹⁷ Στην πραγματικότητα, η συζήτηση για μεγάλο χρονικό διάστημα εγκλωβίστηκε στην απόδοση ευθυνών σε συγκεκριμένα πρόσωπα της ηγεσίας του ΚΚΕ, η οποία, όταν δεν χρησιμοποιήθηκε για την αναζήτηση εξιλαστήριων θυμάτων, κατέληγε σε μικρής εμβέλειας ερμηνευτικά σχήματα, λόγου χάρη τον οπορτουνισμό ή την ανωριμότητα της ηγεσίας. Η «λαθολογία» περιόρισε την ανάλυση των Δεκεμβριανών σε μια «από τα πάνω» προσέγγιση και εμπόδισε την όποια ουσιαστική προσπάθεια κατανόησης των συλλογικών υποκειμένων που έδρασαν εκείνη την εποχή.

Δεύτερον, η ένταξη της Αριστεράς στον μεταπολεμικό κοινοβουλευτικό βίο της χώρας και η εγκατάλειψη της ιδέας της βίαιης κατάληψης της εξουσίας οδήγησαν στην αποσιώπηση της επανάστασης ως κομματιού του παρελθόντος του κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Μεταπολεμικά η συλλογική μνήμη που καλλιέργησε η Αριστερά έδωσε έμφαση στον εθνικοαπελευθερωτικό, πατριωτικό χαρακτήρα της εαμικής Αντίστασης ώστε να μπορέσει να τη νομιμοποιήσει στο πλαίσιο της εθνικής ιδεολογίας, αλλά και να αντικρούσει τις κατηγορίες περί «Εαμοβουλγάρων».¹⁸ Αυτό είχε ως συνέπεια να υποβαθμιστεί η επαναστατική διάσταση του εαμικού κινήματος, η οποία ήταν υπαρκτή, όπως για παράδειγμα στους θεσμούς «λαϊκής εξουσίας» στην ελεύθερη Ελλάδα. Επιπλέον, τα Δεκεμβριανά μπορεί να μην ξεκίνησαν ως μια απόπειρα «κομμουνιστικής επανάστασης», αλλά σίγουρα εξελίχθηκαν και για τα δύο στρατόπεδα σε μια βίαιη, στρατιωτική σύγκρουση για την εξουσία. Η Αριστερά, τόσο στη διάρκεια των Δεκεμβριανών όσο και μετέπειτα, ακόμα και μέχρι σήμερα ένα τμήμα της, παρουσίασε τη μάχη της Αθήνας στο οικείο πλαίσιο της «αντίστασης του λαού». Η έννοια της «αντίστασης» αφενός απέδιδε την ευθύνη για την πρόκληση των συγκρούσεων στην κυβέρνηση και τους Βρετανούς και, αφετέρου, δημιουργούσε συνέχειες με την Αντίσταση στη διάρκεια της Κατοχής.

Τρίτο, και πολύ πιο συγκεκριμένα για τα Δεκεμβριανά, τόσο η Αριστερά

17. Γιάννης Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις. Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην Εθνική Αντίσταση, 1940-1945*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1979, σ. 315, 351, 398-399.

18. Η μελέτη των πολιτικών της μνήμης αναφορικά με τη δεκαετία του 1940 έχει αναπτυχθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια. Βλέπε ενδεικτικά, Κατερίνα Γαρδίκια, Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Βαγγέλης Καραμανωλάκης και Κώστας Ράπτης (επιμ.), *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015· Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα και Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008· Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2010· Πολυμέρης Βόγλης, «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Τα Ιστορικά*, 47 (2007) 437-456.

όσο και πολλοί ιστορικοί είχαν μια στάση αμηχανίας απέναντι στη βία που άσκησαν ο ΕΛΑΣ και η Εθνική Πολιτοφυλακή στη διάρκεια των συγκρούσεων, αναφορικά κυρίως με τις εκτελέσεις και τη σύλληψη χιλιάδων ομήρων. Η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος μπορεί να καταδίκασε εκείνη την εποχή τα «λάθη» και τις «υπερβασίες», αλλά στα μεταγενέστερα χρόνια η ιστοριογραφία δεν προσπάθησε να εξηγήσει την έκρηξη της βίας και τις εκατόμβες θυμάτων στην Αθήνα. Από τη μια πλευρά, η προπαγανδιστική εκμετάλλευση των βιαιοτήτων και η «πτωματολογία» της Δεξιάς και από την άλλη η επίμονη σιωπή της Αριστεράς υπονόμισαν την όποια προσπάθεια ιστορικής έρευνας και ανάλυσης της βίας, δηλαδή των μορφών, των διαστάσεων, των αιτιών, των φορέων, των θυμάτων κ.ο.κ. Αλλά και κάτι ακόμη, που δεν αφορά την ιστοριογραφία αλλά τη δημόσια ιστορία. Όσο το τραυματικό και διαιρετικό παρελθόν των Δεκεμβριανών δεν μετατρέποταν σε ιστορική αφήγηση, τόσο διαωνίζονταν οι μύθοι που περιέβαλλαν αυτό το παρελθόν. Το σύνθημα «Βάρκιζα τέλος», όσο γκροτέσκο κι αν φαινόταν στους τοίχους της Αθήνας τον Δεκέμβριο του 2008 στη διάρκεια των ταραχών για τη δολοφονία του Α. Γρηγορόπουλου, έδειχνε με τον πιο εμφοτικό τρόπο την αδυναμία κατανόησης και επεξεργασίας του παρελθόντος.

Καθώς μας χωρίζουν περισσότερα από εβδομήντα χρόνια από τα Δεκεμβριανά, η επιστημονική και δημόσια συζήτηση μπορεί πλέον να κινηθεί προς άλλες κατευθύνσεις. Είναι καιρός το εμπλεκόμενο «γιατί» να υποχωρήσει στο αποφορτισμένο από τις ιδεολογικές χρήσεις «πώς» και η συζήτηση να μετακινηθεί από το ερώτημα «ποιος φταίει» για τα Δεκεμβριανά, στο ερώτημα «τι ήταν τα Δεκεμβριανά», αποσκοπώντας στη διερεύνηση και την ανασύνθεση της συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας. Με αυτό το σκεπτικό, ο ανά χείρας τόμος επιχειρεί να αναδείξει τις πρόσφατες ιστορικές έρευνες για τα Δεκεμβριανά, που εμπλουτίζονται με σύγχρονα αναλυτικά εργαλεία και κατηγορίες από την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία, ή την ανθρωπολογία, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκει να «συνομιλήσει» με την ευρύτερη επιστημονική βιβλιογραφία σε θέματα που σχετίζονται, για παράδειγμα, με τη συλλογική δράση, τον αστικό χώρο και τη μνήμη.

Εξετάζουμε τα πολιτικά υποκείμενα που εμπλέκονται, όπως αυτά διαμορφώθηκαν μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες του πολέμου και της Κατοχής, τις κοινωνικές-ταξικές αντιπαλότητες που διογκώθηκαν στην πρωτεύουσα εκείνη την εποχή, και, όπως είναι φυσικό, την ίδια τη μάχη στην Αθήνα, τον Πειραιά και τα περίχωρά τους με τους όρους που διεξάγεται μια σκληρή στρατιωτική σύγκρουση πλήρης πολιτικών φορτίων σε αστικό περιβάλλον.

Η σφοδρότητα και η διάρκεια της μάχης αποδυναμώνουν προκατασκευασμένα ερμηνευτικά σχήματα περί κομμουνιστικού πραξικοπήματος και μας ωθούν να αναζητήσουμε τη λογική των εξελίξεων στον τρόπο με τον οποίο οι

πρωταγωνιστές της εποχής αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, τον αντίπαλο και την ιστορική συγκυρία, δηλαδή την αιματηρή πόλωση των τελευταίων μηνών της Κατοχής και την ίδια τη δυναμική κλιμάκωσης της σύγκρουσης. Τέλος, πέρα από την «εκ των υστέρων» λογική είτε της «δικαίωσης» είτε της «χαμένης ιστορικής ευκαιρίας», είναι πιο γόνιμο να μελετήσουμε την ιδεολογική και πολιτική χρήση των Δεκεμβριανών μετά τα Δεκεμβριανά. Η πολιτική χρήση του παρελθόντος είναι αξεδιάλυτα συνδεδεμένη με το ίδιο το παρελθόν και άρα θα πρέπει να μας ενδιαφέρει να ιστοριοποιήσουμε τις αφηγήσεις για τα Δεκεμβριανά. Από αυτή την άποψη, το ζητούμενο του ανά χείρας τόμου δεν είναι να συμβάλει σε μια κοινή, ενωτική αφήγηση, υποτίθεται νηφάλια ή αντικειμενική, για τα Δεκεμβριανά. Το ζητούμενο είναι να ιστοριοποιηθεί το παρελθόν και οι χρήσεις του.

Πέρα από την πολιτική, διπλωματική ή ιδεολογική τους διάσταση, τα Δεκεμβριανά ήταν μια μάχη. Μια μάχη που χαρακτηρίστηκε από σημαντικές ιδιαιτερότητες. Ήταν μια ένοπλη σύγκρουση που υλοποιήθηκε εντός του οικιστικού ιστού της πόλης. Επίσης, η απρόσμενη κλιμάκωση της πολιτικής αντιπαράθεσης σε ένοπλη σύγκρουση εγκλώβισε στην πόλη τον άμαχο πληθυσμό και στέρησε από τους επιτελείς των δύο αντιμαχόμενων πλευρών το χρόνο να οργανώσουν επαρκώς τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Συνεπώς, στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε πληρέστερα το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, πρέπει να εντάξουμε στη συλλογιστική μας τους τρόπους με τους οποίους η Αθήνα—που μόλις ένα μήνα πριν πανηγύριζε την απελευθέρωσή της από τη ναζιστική κατοχή—μετατράπηκε σε πεδίο μάχης. Να εξετάσουμε πώς η χωροταξία και η κοινωνική γεωγραφία της πόλης καθόρισαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, την επιρροή που άσκησαν οι πολιτικές εξελίξεις στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των επιχειρήσεων, τις κύριες εστίες και την εξέλιξη των συγκρούσεων, το ζήτημα της προστασίας και συντήρησης των αμάχων.

Αυτή τη διάσταση των Δεκεμβριανών εξετάζουν τα κείμενα της Ελένης Κυραμαργιού, που επικεντρώνεται στον Πειραιά και στην περιοχή της Δραπετσώνας, και του Τάσου Σακελλαρόπουλου, ο οποίος εστιάζει σε Αθήνα και Πειραιά. Στα δύο κείμενα καταγράφονται συνοπτικά οι στρατιωτικές επιχειρήσεις και πτυχές της πολιτικής δράσης που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια των μαχών. Μας βοηθούν να κατανοήσουμε την εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων, τα κύρια μέτωπα των συγκρούσεων στην πόλη, τα στρατηγικά σημεία για τον έλεγχο περιοχών, τις τακτικές που χρησιμοποίησαν οι αντιμαχόμενες πλευρές, τις κύριες νίκες και ήττες που έκριναν την έκβαση της μάχης. Μέσα από την ανάλυση προκύπτουν σημαντικά στοιχεία για το χαρακτήρα της μάχης. Ένα από αυτά είναι η πολιτική γεωγραφία της σύγκρουσης, όπως αποτυπώνεται στους χώρους που έλεγχε η κάθε πλευρά. Σε άμεση συνάρτηση με τις εξελίξεις της κατοχικής περιόδου, ο ΕΛΑΣ είχε υπό τον έλεγχό του τις προ-

σφυγικές-εργατικές συνοικίες (Καισαριανή, Βύρωνας, Νέα Ιωνία, Περιστερί, Δραπετσώνα, Κοκκινιά) που περικύκλωναν το κέντρο της Αθήνας και του Πειραιά, ενώ οι βρετανικές και κυβερνητικές δυνάμεις περιορίζονταν σε κεντρικά σημεία των δύο πόλεων και σε στρατηγικής σημασίας περιοχές και κτίρια, όπως η ακτογραμμή Ελληνικό-Φάληρο, η Σχολή Ευελπίδων στην Αθήνα ή η Σχολή Ναυτικών Δοκίμων στον Πειραιά.

Σύμφωνα με τα πολιτικά δεδομένα που είχαν διαμορφωθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, τόσο στο εσωτερικό κάθε κατεχόμενης χώρας, όσο και σε διεθνές επίπεδο από τις επιλογές των τριών Μεγάλων Δυνάμεων (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Σοβιετική Ένωση) το κύριο πολιτικό ζήτημα την περίοδο της απελευθέρωσης, στην Ελλάδα αλλά και στα υπόλοιπα κατεχόμενα ευρωπαϊκά κράτη, ήταν η αναζήτηση ενός πολιτικού συμβιβασμού, που θα επέτρεπε την ομαλή μετάβαση από την εμπόλεμη στη μεταπολεμική Ευρώπη. Ενός συμβιβασμού ανάμεσα στη νέα πολιτική δύναμη, που αναδύθηκε στο προσκήνιο μέσα από τα αντιστασιακά κινήματα και είχε κομμουνιστικό-αριστερό πολιτικό χαρακτήρα, και τον προπολεμικό πολιτικό κόσμο, που απαρτιζόταν κυρίως από συντηρητικές και κεντρώες πολιτικές δυνάμεις και ο οποίος επιδίωκε την επάνοδό του στην εξουσία. Στην περίπτωση της Ελλάδας καθοριστικός ήταν ο ρόλος του βρετανικού παράγοντα και των πολιτικών προτεραιοτήτων που αυτός είχε θέσει, διεκδικώντας μια από τις πρωταγωνιστικές θέσεις στη διαδικασία επαναχάραξης των διεθνών συσχετισμών δυνάμεων μετά τη λήξη του πολέμου. Τα Δεκεμβριανά αποτελούν σημείο καμπής για τις εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, όχι μόνο διότι συνέβησαν σε αυτή την κρίσιμη χρονική περίοδο, αλλά κυρίως διότι πιστοποίησαν με τον πλέον σκληρό τρόπο, αυτόν της ένοπλης σύγκρουσης, την αδυναμία επίλυσης του ελληνικού προβλήματος με πολιτικά μέσα και την είσοδο της χώρας σε μια τροχιά μακροχρόνιας πολιτικής ανωμαλίας.

Τρία κείμενα του παρόντος τόμου διερευνούν πτυχές της πολιτικής διάστασης των Δεκεμβριανών. Είναι ενδιαφέρον ότι και στις τρεις περιπτώσεις η διερεύνηση αυτή παραπέμπει στις εξελίξεις που είχαν ήδη δρομολογηθεί από την περίοδο της Κατοχής. Στο πλαίσιο αυτό, ο Κώστας Κατσούδας εξετάζει τη δράση της βασιλικής και αντικομμουνιστικής οργάνωσης Χ, από την περίοδο της Κατοχής, όπου κινήθηκε στην «γκρίζα ζώνη» της συνεργασίας με τους κατακτητές, μέχρι την ενσωμάτωσή της στις κυβερνητικές δυνάμεις κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών. Με κύρια πυξίδα τον αντικομμουνισμό, η Χ προσπάθησε να λειτουργήσει ως αντίβαρο στο ΕΑΜ και σε πολύ μικρότερο βαθμό ως αντιστασιακή οργάνωση. Σε αυτή τη λογική, η ηγεσία της είχε αναπτύξει στενές σχέσεις με πολιτικές προσωπικότητες της Δεξιάς, αλλά και με δοσιλογικές δυνάμεις, όπως η Ειδική Ασφάλεια της Χωροφυλακής και τα Τάγματα Ασφαλείας. Σημείο καμπής για τη δράση της δυναμικότερης πολιτικοστρατιωτικής οργάνωσης της μοναρχικής Δεξιάς κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών,

η μάχη-εκκαθάριση του Θησείου τα ξημερώματα της 4ης Δεκεμβρίου από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ και η ανασυγκρότηση των μελών της μέσα από την ένταξή τους στα κυβερνητικά Τάγματα Εθνοφυλακής.

Μια ακόμη μορφή της πολιτικής αντιπαράθεσης κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών καταγράφει ο Κώστας Παλούκης αναφορικά με τη σύγκρουση που εκδηλώθηκε στο εσωτερικό της Αριστεράς, ανάμεσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα και τους τροτσκιστές/αρχαιομαρξιστές. Η κύρια αιτία της αντιπαράθεσης, που οδήγησε και στις εκτελέσεις τροτσκιστών/αρχαιομαρξιστών από την Εθνική Πολιτοφυλακή, αφορούσε την πολιτική διάσταση μεταξύ των δύο χώρων, που –αν και είχε τις ρίζες της στην περίοδο του Μεσοπολέμου– οξύνθηκε και απέκτησε διαφορετικό πολιτικό περιεχόμενο κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ο λόγος για την όξυνση αυτή εντοπίζεται στις κατηγορίες για εγκατάλειψη της επαναστατικής και διεθνιστικής παράδοσης και στροφή προς τον αστικό πατριωτισμό που εξαπέλυαν οι τροτσκιστές/αρχαιομαρξιστές ενάντια στην πολιτική του ΚΚΕ στο πλαίσιο του εαμικού μετώπου. Παράλληλα, το ΚΚΕ κατηγορούσε τους τροτσκιστές/αρχαιομαρξιστές ως εχθρούς της Αντίστασης, καθώς η ανεδαφική εμμονή τους στη διεθνιστική επανάσταση τους ωθούσε σε αντιπαράθεση με τον πατριωτικό-απελευθερωτικό αγώνα που έδινε ο ΕΛΑΣ.

Τη διεθνή διάσταση των Δεκεμβριανών, τη διαδικασία που μετέτρεψε το ελληνικό πολιτικό πρόβλημα σε διεθνές ζήτημα, πραγματεύεται ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης. Η αναντιστοιχία ανάμεσα στις επιδιώξεις των Βρετανών, οι οποίοι έλεγχαν τις διεθνείς ισορροπίες δυνάμεων αναφορικά με την Ελλάδα, και του ΕΑΜ, που κυριαρχούσε πολιτικά και στρατιωτικά στο εσωτερικό της χώρας, υπήρξε το έναυσμα για το ξέσπασμα της μάχης στην Αθήνα. Το μοντέλο της δημιουργίας κυβερνήσεων εθνικής ενότητας, με τη συμμετοχή σε αυτές και των δυνάμεων της Αντίστασης, ως μεταβατικού σταδίου στη διαδικασία επαναφοράς των προπολεμικών κυβερνήσεων στη μεταπολεμική εξουσία, χρησιμοποιήθηκε από τους Βρετανούς σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η διάσπαση του αστικού πολιτικού χώρου, η ισχυρή πολιτική επιρροή του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και η εμμονή του βασιλιά να μη συναινέσει στον προσωρινό διορισμό αντιβασιλέα, υπήρξαν τα κύρια εμπόδια στην ομαλή υλοποίηση του βρετανικού σχεδιασμού. Παράλληλα, καθοριστικό ρόλο στην απόφαση για δυναμική επίλυση του ελληνικού προβλήματος από την πλευρά των Βρετανών διαδραμάτισαν οι έντονες αντιπαράθεσεις στο βρετανικό Κοινοβούλιο ανάμεσα σε Εργατικούς και Συντηρητικούς, για την πολιτική που οι τελευταίοι εφάρμοζαν στην Ελλάδα, καθώς και η αρνητική εικόνα που είχε αρχίσει να δημιουργείται στην αμερικανική και τη βρετανική κοινή γνώμη, από τα αλληπάλληλα δημοσιεύματα και ανταποκρίσεις ξένων δημοσιογράφων, τα οποία στιγματίζουν τη βρετανική πολιτική ως ωμή και απροκάλυπτη επέμβαση στις εσωτερικές πολιτικές υποθέσεις μιας συμμάχου χώρας.

Η απόσπαση του «βλέμματος» από την εμπόλεμη Αθήνα μάς επιτρέπει να εντάξουμε στον προβληματισμό μας και άλλες ενδιαφέρουσες διαστάσεις της κρίσιμης αυτής περιόδου. Να δούμε όσα διαδραματιζόνταν, ταυτόχρονα με τις μάχες στους δρόμους της πρωτεύουσας, σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Μάλιστα μας επιτρέπει, δεδομένης της κυριαρχίας του ΕΑΜ σχεδόν σε ολόκληρη την επικράτεια, να εξετάσουμε τα πρώτα δείγματα γραφής μιας νέας εξουσίας, έστω και σε εμβρυακό στάδιο, που δεν είχε το χρόνο να εδραιωθεί. Τις τακτικές που ακολούθησε το ΕΑΜ στην προσπάθειά του να διαχειριστεί τα επείγοντα προβλήματα σε τοπικό επίπεδο και τη στάση του απέναντι στους πολιτικούς του αντιπάλους. Δύο κείμενα του τόμου επικεντρώνουν το ενδιαφέρον σε Θεσσαλονίκη και Καλαμάτα, στις ευρύτερες περιοχές των οποίων σημειώθηκαν οι κυριότερες ένοπλες συγκρούσεις ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και διάφορους δοσιλογικούς στρατιωτικούς σχηματισμούς κατά την Απελευθέρωση.

Ο Μάριος Αθανασόπουλος παρουσιάζει την επικράτηση του ΕΑΜ στην πόλη της Καλαμάτας και στην ευρύτερη περιοχή του νομού και το χειρισμό της εξουσίας την περίοδο προ και κατά τα Δεκεμβριανά. Μέσω του φιλοεαμικού Τύπου, καταγράφονται η ατμόσφαιρα σύγκρουσης κατά την απελευθέρωση μεταξύ του ΕΛΑΣ και των δοσιλογικών-αντικομμουνιστικών τοπικών Ταγμάτων Ασφαλείας, η παρουσία των συμμαχικών δυνάμεων στην νέα κατάσταση έως την εγκαθίδρυση των νέων και ελεγχόμενων από την Αριστερά τοπικών δομών εξουσίας και η διαδικασία απόδοσης δικαιοσύνης από τα εαμικά «ανταρτοδικεία», όπως και η διάπραξη σκληρών αυτοδικιών σε βάρος προσώπων που συνεργάστηκαν με τις Αρχές Κατοχής. Η εδραίωση της Αριστεράς επέτρεψε την αποστολή του τοπικού Συντάγματος του ΕΛΑΣ στην Αθήνα, το οποίο συμμετείχε άμεσα στις μάχες των Δεκεμβριανών, ενώ παράλληλα η ΕΠΟΝ και οι εαμικές οργανώσεις οργάνωναν λαϊκές κινητοποιήσεις και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στην πόλη. Η ήττα της Αριστεράς οδήγησε και στην Καλαμάτα στη σύλληψη πολιτών αντιπάλων του ΕΑΜ, με στόχο την «αξιοποίησή» τους σε μια ενδεχόμενη πολιτική διαπραγμάτευση.

Ο Στράτος Δορδανάς και η Ελένη Πασχαλούδη εξετάζουν την περίοδο της κυριαρχίας του ΕΑΜ στη Θεσσαλονίκη, από τον Οκτώβριο του 1944 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1945. Ήταν μια περίοδος όπου το ΕΑΜ χειρίστηκε, απομονωμένο από την κυβέρνηση της Αθήνας και τις συμμαχικές Αρχές, τις απαιτητικές ανάγκες που προέκυψαν στην πορεία της ανασυγκρότησης μιας μεγάλης πόλης ύστερα από μακρά περίοδο σκληρής κατοχής. Η αγωνιώδης προσπάθεια του ΕΑΜ για την αποκατάσταση των λειτουργιών της πόλης αποτέλεσε το μεγάλο ζητούμενο, αφού μετά την επιτυχή συγκρότηση του αντιστασιακού κινήματος όφειλε να αποδείξει τη δυνατότητα αλλά και την ικανότητά του στην επίλυση θεμελιωδών προβλημάτων που συνδέονταν με την πολιτική διακυβέρνηση σε καιρό ειρήνης. Η κατάσταση οξύνθηκε στην πόλη όταν το ΕΑΜ προχώρησε σε

συλλήψεις και εκτελέσεις κρατουμένων με την κατηγορία του δοσιλογισμού, για να καταλήξει στην απόλυτη ρήξη με την εθνική κυβέρνηση όταν ξεκίνησε η εμφύλια σύγκρουση στην Αθήνα. Παρόλο το πολεμικό κλίμα των ημερών, οι προσωρινές Αρχές –επιμένοντας στην εδραίωση της αριστερής εξουσίας– προχώρησαν σε μετονομασίες συνοικιών και οδών, τιμώντας το δημοκρατικό παρελθόν της πόλης αλλά και πρόσωπα που μετείχαν στο αντιστασιακό κίνημα. Η ήττα της Αριστεράς και η ανακωχή προκάλεσαν μεγάλες διαδηλώσεις των πολιτικών της αντιπάλων, ενώ τέθηκε σε λειτουργία –εκ μέρους των νέων Αρχών– ο μηχανισμός αποπομπής των φιλοεαμικών στοιχείων από τη δημόσια διοίκηση ως βασική συνέπεια του ακήρυχτου πολέμου που βίωσε η Θεσσαλονίκη της Απελευθέρωσης.

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι βρετανοί επιτελείς κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, ήταν η παρουσία των αμάχων. Το πρόβλημα αυτό είχε πολλές διαστάσεις. Επειδή πολλοί από τους μαχητές και μαχήτριες του ΕΛΑΣ δεν έφεραν στρατιωτική περιβολή, τα βρετανικά στρατεύματα δεν μπορούσαν να διακρίνουν τους αντιπάλους τους από τους αμάχους. Επιπρόσθετα, πολλοί από τους αμάχους παρείχαν στο στρατό του ΕΛΑΣ τρόφιμα, ρουχισμό, πληροφορίες, πολεμοφόδια κ.ά. Τέλος, οι βρετανικές δυνάμεις δεν μπορούσαν να προχωρήσουν στη χρήση του βαρέος οπλισμού τους (βομβαρδισμοί από πυροβολικό και αεροπορία) για τη γρήγορη και ουσιαστική εκκαθάριση των περιοχών που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ, λόγω της παρουσίας αμάχων. Για να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα, οι βρετανοί επιτελείς αποφάσισαν να προχωρήσουν σε ευρύτερες επιχειρήσεις μαζικών συλλήψεων και στον εγκλεισμό των συλληφθέντων σε πρόχειρα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Αττική ή σε αυτά της Βόρειας Αφρικής. Σε απάντηση αυτής της τακτικής, ο ΕΛΑΣ αποφάσισε τη διενέργεια μαζικών συλλήψεων αμάχων, κυρίως από μεσοαστικές και μεγαλοαστικές συνοικίες της Αθήνας, για να τους χρησιμοποιήσει ως διαπραγματευτικό μέσο σε πιθανή ανταλλαγή αιχμαλώτων μετά τη λήξη της μάχης. Αν και στις δύο περιπτώσεις οι άμαχοι υπέφεραν από την εμπειρία της αιχμαλωσίας και του εγκλεισμού, στην περίπτωση του ΕΛΑΣ η ανεπάρκεια του μηχανισμού συντήρησης τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων, αλλά και το ταξικό μίσος, οδήγησαν σε οδυνηρές πολυήμερες πορείες ομήρων υπό το χειμωνιάτικο ψύχος και στην καταγραφή περιπτώσεων εκτελέσεων, κάτι που δεν σημειώθηκε στην περίπτωση των ομήρων που συνέλαβαν οι Βρετανοί.

Δύο κείμενα του τόμου επικεντρώνουν στην εμπειρία της ομηρίας που υπέστη ο άμαχος πληθυσμός της Αθήνας. Ο Φίλιππος Κάραμποτ και η Αλεξάνδρα Πατρικίου αναφέρονται στους ομήρους που άρχισε να συλλαμβάνει ο ΕΛΑΣ από το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Δεκεμβρίου, τους οποίους οδήγησε στην επαρχία, εγκαταλείποντας την Αθήνα τις πρώτες ημέρες του 1945. Από τη με-

λέτη μιας μακράς σειράς δημοσιευμένων μαρτυριών αλλά και μαρτυρικών-τυποποιημένων καταθέσεων σε επιτροπή του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, προκύπτει η αφήγηση της εμπειρίας αλλά και οι ποικίλες προσλήψεις που καταγράφονται, από εκείνους που βίωσαν την ομηρία και την κατέγραψαν ή την κατέθεσαν. Από τις διαφορές των προσεγγίσεων, αναδεικνύονται αποτιμήσεις και απολογισμοί του γεγονότος ακόμη και στη θεατρική παραγωγή της εποχής. Στην αποτίμηση της ομηρίας γίνεται λόγος για την ύπαρξη «επιλέκτων» ή «ευγενών» ομήρων αναφορικά με την κοινωνική προέλευση μέρους αυτών.

Η Ιωάννα Παπαθανασίου εξετάζει την περίπτωση των χιλιάδων κρατουμένων-ομήρων που συνέλαβαν οι βρετανικές δυνάμεις ήδη από τις πρώτες ημέρες της σύγκρουσης και κρατήθηκαν σε στρατόπεδο στο Καλαμάκι έως τη μεταφορά τους σε βρετανικά στρατόπεδα στην Ελ Ντάμπα της Βόρειας Αφρικής. Παρουσιάζονται η εμπειρία της ιδιαίτερης αυτής ομηρίας και εξορίας, το ίδιο το γεγονός, η ανάδειξή του από τον αριστερό Τύπο, ήδη από τον Μάρτιο του 1945, έως την αποτύπωσή του στη μνήμη των ανθρώπων που το βίωσαν αλλά και στη μνήμη της παράταξης στην οποία είχαν δραστηριοποιηθεί. Κοντά στον απολογισμό του γεγονότος, των συνθηκών που επικρατούσαν στα στρατόπεδα, παρουσιάζεται, μέσω τεκμηρίων, ένας σημαντικός αριθμός ομήρων οι οποίοι αποτέλεσαν τους κατοπινούς γνωστούς διανοουμένους της Αριστεράς, στο χώρο του θεάτρου, της ζωγραφικής και της λογοτεχνίας. Η σχετικά άγνωστη αυτή εμπειρία δείχνει να αποτέλεσε, για πολλούς από όσους τη βίωσαν, ένα σταθμό στη διαμόρφωση της σκέψης και της μετέπειτα πορείας τους.

Από τα δημοσιεύματα του αντιεαμικού Τύπου αμέσως μετά τη λήξη της μάχης, στις τελετές μνήμης των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων της Δεξιάς και από τη θέση τους στο αντικομμουνιστικό αφήγημα της Χούντας των Συνταγματαρχών, στο πλήθος άρθρων, αναρτήσεων και σχολίων στο διαδίκτυο στις μέρες μας, τα Δεκεμβριανά έχουν μια πολύ ανθεκτική μνήμη στο χρόνο και μια επικοινωνιακή διάσταση που εξακολουθεί να προσελκύει το ενδιαφέρον και μη μνημένου, με την Ιστορία, κοινού. Αυτό μάλιστα που κυριαρχεί ακόμη και σήμερα στο δημόσιο χώρο, δεν είναι ο επιστημονικός λόγος για τα Δεκεμβριανά, αλλά οι στερεοτυπικές απεικονίσεις και οι επικοινωνιακές-προπαγανδιστικές αποδόσεις τους. Η πολιτική, ιδεολογική και επικοινωνιακή χρήση των Δεκεμβριανών άντεξε πολύ περισσότερο από τις μάχες στους δρόμους και τις πλατείες της Αθήνας.

Τρία κείμενα του τόμου εξετάζουν την πολιτική χρήση, τη νοηματοδότηση και την οργανωμένη πρόσληψη των Δεκεμβριανών στα χρόνια που ακολούθησαν. Ο Πολυμήρης Βόγλης αποτυπώνει τις αφηγήσεις των δύο αντιπάλων σχετικά με τα Δεκεμβριανά και τον τρόπο με τον οποίο αυτές διαμόρφωσαν τη συλλογική μνήμη. Αν και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές επιχείρησαν, μετά τη λήξη των Δεκεμβριανών, να νομιμοποιήσουν τη δράση και τις επιλογές τους

κατά τη διάρκειά τους, μόνο η Αριστερά διατύπωσε στοιχεία αυτοκριτικής για λάθη εκ μέρους των στελεχών της. Η αφήγηση της Δεξιάς, η οποία από την αρχή ταύτισε τα Δεκεμβριανά με την ωμή βία του ΕΑΜ, παρέμεινε συνεκτική για δεκαετίες, δημιουργώντας μια ανθεκτική μνήμη, ενώ η υπόμνηση των αιματηρών γεγονότων, όποτε η πολιτική παράταξη το έκρινε σκόπιμο, μετέτρεπε τα Δεκεμβριανά σε ένα διαρκές παρόν.

Η Ελένη Κούκη διερευνά το ρόλο της επετείου των Δεκεμβριανών ως κεντρικού αντικομμουνιστικού εορτασμού του καθεστώτος της δικτατορίας του 1967, σε ανταγωνισμό με την κυρίαρχη αντικομμουνιστική επέτειο της νίκης του Γράμμου, που δέσποζε έως τότε ιδεολογικά στο στρατόπεδο της εθνικοφροσύνης. Παρακολουθούμε, από το 1950 έως τη δικτατορία, την πορεία των εορτασμών αυτών των δύο βασικών αντικομμουνιστικών επετείων με την αντίστοιχη νοηματοδότηση που συνόδευε τη θεσμική τους εξέλιξη. Οι πολιτικές παρατάξεις των νικητών του Εμφυλίου και οι θεσμικοί φορείς, όπως ο στρατός και τα Σώματα Ασφαλείας, που είχαν επιχειρησιακό ρόλο σε αυτόν, απέκτησαν σταδιακά και το χαρακτήρα των φορέων-διαμορφωτών της μνήμης. Μέσω της αναφοράς στη διεκδίκηση μιας μονοπωλιακής χρήσης συμβόλων και με την εκμετάλλευση του επετειακού εορτασμού γεγονότων, ανανεωνόταν, ενισχυόταν αλλά και τροποποιούνταν το εμφυλιοπολεμικό αφήγημα.

Η Μάγδα Φυτιλή παρουσιάζει την πλέον πρόσφατη περίπτωση στην πολιτική «ζωή» των Δεκεμβριανών, όταν ο εορτασμός της επετείου αποτέλεσε αντικείμενο τριβής στο εσωτερικό της συντηρητικής παράταξης. Πρόκειται για τον τρόπο με τον οποίο η παράταξη αυτή μεθόδευσε το χειρισμό της επετείου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, όταν το ελληνικό πολιτικό σύστημα βρέθηκε σε φάση ευρείας μετάβασης και ανατροπής σε σχέση με το παρελθόν. Έτσι ο εορτασμός της επετείου των Δεκεμβριανών αποτέλεσε πεδίο καταγραφής των διαφορετικών προσεγγίσεων αναφορικά με το χαρακτήρα της σύγκρουσης. Η μια ήταν πλέον κλασική, της ηρωικής αντίστασης δηλαδή για την κατάκτηση της ελευθερίας, και η άλλη, η «νεωτερική», της περισυλλογής για την απόδοση τιμής σε όλα τα θύματα της σύγκρουσης. Η ουσιαστική διαφορά εντοπίζεται στη δυσκολία της συντηρητικής παράταξης, παρά την κεντρογενή ηγεσία της εποχής, να επαναοριοθετηθεί πολιτικά. Να απομακρυνθεί, δηλαδή, από το παραδοσιακό πολιτικό αφήγημα που τη συνέδεε άρρηκτα με τη νίκη της στον Εμφύλιο πόλεμο. Έτσι, η όποια κίνηση προς ένα αφήγημα με χαρακτηριστικά εθνικής συμφιλίωσης προκαλούσε τριγμούς στο εσωτερικό της παράταξης, ενώ παράλληλα άφηνε ελεύθερο χώρο στη χρήση των αντικομμουνιστικών συμβόλων και συμβολισμών από τους όμορους, προς τα δεξιά, πολιτικούς χώρους. Αντίστοιχες ευκαιρίες λείανσης των ιστορικών εντάσεων και ένταξης στο ευρύτερο εθνικό, ενωτικό και αταξικό αφήγημα προσέφεραν τα Δεκεμβριανά στην Αριστερά, εν μέσω βέβαια και εδώ καταγγελιών και αντιρρήσεων από τα

πλέον αυστηρά ιδεολογικά μέρη του αριστερού χώρου, που εξακολουθούσαν να αποδίδουν στη μάχη της Αθήνας κεντρική θέση στο συνεχές της ελληνικής κομμουνιστικής επαναστατικής παράδοσης. Η όποια προσπάθεια, τότε, επανεξέτασης των Δεκεμβριανών από την αριστερή ιστοριογραφία δεν σήμανε και την αντίστοιχη ενέργεια από την ιστοριογραφία της συντηρητικής παράταξης.

Βιβλιογραφία

- Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευάγγελος, «Φωτιά και τσεκούρι!» *Ελλάς, 1946-49 και τα προηγηθέντα*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1974.
- Βερβενιώτη, Τασούλα, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα και Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2008.
- Βόγλης, Πολυμέρης, «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Τα Ιστορικά*, 47 (2007) 437-456.
- Γαρδίκια, Κατερίνα, Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Βαγγέλης Καραμανωλάκης και Κώστας Ράπτης (επιμ.), *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015.
- Γιαννοπούλου, Δανάη, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα: Ασίνη, 2014.
- Ελεφάντης, Άγγελος, «Μας πήραν την Αθήνα... Από την ιδεολογία του κονσερβοκουτιού στην ιδεολογία του προδομένου ελληνισμού», *Ο Πολίτης*, 128 (Φεβρουάριος 1995), στο Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας μερικά σημεία της ιστορίας, 1940-1950*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2002, σ. 39-70.
- Ιωαννίδης, Γιάννης, *Αναμνήσεις. Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην Εθνική Αντίσταση, 1940-1945*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1979.
- Καλύβας, Στάθης και Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2015.
- Κόντης, Βασίλης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1986.
- Κωστόπουλος, Τάσος, *Κόκκινος Δεκέμβρης. Το ζήτημα της επαναστατικής βίας*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2016.
- Μαθιόπουλος, Βάσος, *Ο Δεκέμβριος του 1944*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 1994.
- Μακρής-Στάικος, Πέτρος, *Ο Δεκέμβρης του 1944. Τέσσερα άγνωστα κείμενα*, Αθήνα: Ίκαρος, 2014.
- Μαριόλης, Δημήτρης, *Η αδύνατη ταξική ανακοχή. Η πολιτική του ΕΑΜ στα υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, Αθήνα: ΚΨΜ, 2015.
- Παπαθανασίου, Ιωάννα «“Διαμάντι της Αντίστασης” ή “πεπονόφλουδα της αγγλικής πολιτικής”; Τα ερμηνευτικά σχήματα της Αριστεράς για τον Δεκέμβρη του 1944», στο Στρατής Μπουρνάζος (επιμ.), *Δεκέμβρης 1944. Μύθοι και πραγματικότητες*, Αθήνα: Η Αυγή, 2013.
- Παρτσαλίδης, Μήτσος, *Διπλή αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1978.

- Πασχαλοπούδη, Ελένη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2010.
- Ρούσσοσ, Πέτρος, *Η μεγάλη πενταετία*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1986.
- Σφήκας, Θανάσης Δ., *Με τον Μέτερνιχ ή με τον Πάλμερστον; Οι Βρετανοί και ο Δεκέμβριος του 1944*, Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2015.
- Σφήκας, Θανάσης Δ., *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της «μη-επέμβασης»*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997.
- Τμήμα Ιστορίας του ΚΚΕ, *Δεκέμβρης του '44. Κρίσιμη ταξική σύγκρουση*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2014.
- Φαράκος, Γρηγόρης (επιμ.), *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα και προσεγγίσεις*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1996.
- Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014.
- Χατζής, Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, 1941-1945*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1979.
- Alexander, George Martin, *Prelude to Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-47*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1983.
- Iatrides, John O., *Revolt in Athens. Greek Communist "Second Round", 1944-1945*, Πρίνστον: Princeton University Press, 1972 [ελλ. έκδ.: *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944: Ο κομμουνιστικός «δεύτερος γύρος»*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 2013].
- Mazower, Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994.
- Papastratis, Procopis, *British Policy towards Greece during the Second World War*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1984.
- Richter, Heinz, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1997.
- Woodhouse, Christopher M., *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Εξάντας, 1976.